

120 ROKOV ŠARIŠKÉHO MÚZEA V BARDEJOVE

František GUTEK

V druhej polovici roku 2023 si pripomenie významné jubileum jedno z najstarších regionálnych múzeí na Slovensku, kultúrna inštitúcia, ktorá vznikla ešte za Uhorska, pôsobila počas dvoch vojnových katakliziem, prežila niekoľko politických režimov i rôznych spoločenských otrasov, aby sa ako bývalé župné múzeum v podmienkach modernej Slovenskej republiky opäť stala zariadením novodobej regionálnej samosprávy.

So vznikom Šarišského múzea v Bardejove úzko súvisia dve vzácne kultúrne pamiatky – Stará radnica v Bardejove spolu s bronzovou sochou uhorskej kráľovnej Alžbety v Bardejovských Kúpeľoch a dva dátumy – 16. august a 21. december 1903.

16. augusta 1903 sa práve v Bardejovských Kúpeľoch zišli predstavitelia Šarišskej župy na čele so svojím županom, ktorí sa najskôr zúčastnili na slávnostnom odhalení sochy, vytvorenej na pamiatku pobytu populárnej panovníčky Sisi v miestnych kúpeľoch v júni 1895. Až po skončení tohto slávnostného aktu bola neformálna porada, na ktorej sa zhromaždení dohodli na založení župného múzea a na umiestnení jeho sídla. Keďže v Prešove v tom čase neboli vhodné priestory, prijali ponuku Bardejova, kde sa pre prácu múzea vytvorili dobré podmienky v opravenej mestskej radnici. Spomínaná socha v kúpeľoch bola odvtedy pre nové múzeum s ohľadom na spoločné narodeniny symbolická a neskôr sa jej osudy spojili s osudmi múzea dokonca až do takej miery, že sa stala jeho zbierkovým predmetom.

Druhý významný dátum pre múzeum je 21. december 1903, lebo vtedy bolo na prešovskom zasadnutí Zhromaždenia Šarišskej župy oficiálne založené.

Oprava radnice, dnes označovanej za prvú renesančnú meštiansku stavbu na Slovensku, prebehla veľmi rýchlo (do roku 1905) a bola ostro sledovaná. Viktor Miškovský, známy ochranca pamiatok a bardejovský rodák, jej význam dobre vystihol, keď napísal, že *„ide o jediné múzeum v Uhorsku, ktorého budova pre svoju mimoriadnu pamiatkovú hodnotu je sama muzeálnym architektonickým exponátom“*.

Prvá stála expozícia múzea bola výsledkom veľkej zberateľskej akcie v celej župe i mimo nej a otvorili ju v júni 1907 v Starej radnici. Vystavených bolo vyše 2 700 kusov exponátov, z ktorých najvzácnejšie boli gotické maľby a plastiky, renesančné epitafy a listiny historického archívu. Veľmi cenný bol aj súbor kresieb uhorských architektonických pamiatok, ktorý múzeu v roku 1905 daroval sám autor, už spomínaný Viktor Miškovský. Múzeum získalo aj vzácnu pozostalosť vo svojej dobe obľúbeného hudobného skladateľa a dirigenta Bélu Kélera (1820 – 1882), bardejovského rodáka pôsobiaceho v Nemecku.

V rokoch prvej svetovej vojny boli zbierky múzea ohrozené hneď dvakrát. Najskôr sa najcennejšie zbierky sťahovali do Košíc pred ofenzívou Rusov v decembri 1914, na konci vojny (tesne pred rozpadom Uhorska a vznikom Československej republiky) museli pracovníci múzea brániť zbierky pred odvezením do Maďarska. Uhorské ministerstvo školstva a kultúry správcu múzea Gejzu Žebráckeho niekoľkokrát vyzvalo, aby súhlasil s transportom zbierok, no ten zaujal veľmi statočný

Alžbeta v expozícii – väzeň v múzeu 1938.

Autogram kráľovnej Alžbety, 19. stor.

postoj, zbierky neodoslal, naopak najcennejšie z nich ukryl. Zbierkový fond múzea však, paradoxne, neutrpel v dôsledku spomínaných udalostí, ale zmenou štátoprávneho usporiadania. Niekoľko vzácných exponátov bolo totiž v rokoch vojny odoslaných na reštaurovanie do Budapešti a po vzniku ČSR ich už nebolo možné dostať späť.

Prvé roky v novom štáte boli pre múzeum pomerne zložitú. Sužovali ho finančné problémy, muselo čeliť početným obvineniam pre svoju údajne pretrvávajúcu „maďarskosť“. Ťažké časy nastali aj pre spomínanú kúpeľnú sochu Sisi, ktorá je typickým príkladom toho, že na štátoprávne zmeny a politické otrasy často doplácali nielen inštitúcie a ľudia, ale aj zbierky. Tento pomník sa stal jednou z najväčších kúpeľných pamätihodností. Nie však pre všetkých. V roku 1920 šarišský župan na základe správ četníkov o „nespokojnosti ľudu“ nariadil odstránenie sochy príslušníčky „habsburského domu“ a jej uloženie v múzeu. Odvolanie proti rozhodnutiu bolo síce dočasne úspešné, no v roku 1926 to už

bolo definitívne a sochu umiestnili do múzea v budove Starej radnice v Bardejove, kde zostala takmer 40 rokov. Umiestnenie exteriérovej sochy v tesnom priestore radnice pôsobilo násilne a už v 30. rokoch si to všimol miestny fotograf Ladislav Galoch, ktorý svoju snímku výstižne nazval *Väzeň v múzeu*.

V medzivojnovom období sa múzeum zúčastnilo na troch veľkých výstavách (Hospodárska a priemyselná výstava v Košiciach v roku 1922, Staré umenie na Slovensku v Prahe v roku 1937 a o rok neskôr Výstava východu v Košiciach). Najúspešnejšou z nich bola jednoznačne pražská výstava. Gejzovi Žebráckemu, ktorý bol aj členom jej výkonného výboru, sa do Prahy podarilo sústrediť až 120 exponátov z Bardejova (väčšina bola z múzea, časť aj z farského kostola). Ohlas na túto prezentáciu bol veľmi priaznivý. Žebrácky si neskôr v jednom liste spomína na vyjadrenie prezidenta republiky dr. Eduarda Beneša, podľa ktorého „Bardějov na výstavě dominoval“.

Okrem výstavných aktivít múzeum uskutočňovalo aj akvizičnú činnosť. Napr. v roku 1931 bol do múzea za 15 000 korún zakúpený gotický oltár sv. Mikuláša z roku 1524. Žebrácky sa neskôr o jeho kúpe vyjadril, že „je to prvotriedny poklad, ktorý v ktoromkoľvek svetovom múzeu môže vynikať. Tak tunajší ako aj cudzozemskí znalcovia sú nadšení pri pohľade na tento krásny predmet, holdujú správe s uznaním a všemožnou pochvalou“.

Ani akvizíciami sa činnosť múzea nevyčerpávala. Pozornosť bola venovaná i ochrane zbierkového fondu, jeho konzervácii a reštaurovaniu. Na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov napr. František Ženíšek ml. z Prahy ošetril popri niekoľkých oltároch z farského kostola aj viacero plastík v múzeu. O konzerváciu bardejovských zbierok sa postarali tiež odborníci pražskej Národnej galérie pred a po skončení výstavy z roku 1937.

Pomerne mnoho času musel venovať správca Žebrácky vybavovaniu korešpondencie s rôznymi inštitúciami a súkromnými osobami. Vzhľadom na to, že stredo-veký archívny materiál bol vtedy súčasťou zbierkového fondu a originály mnohých listín boli vystavené v expozícii, korešpondencia sa točila predovšetkým okolo slávneho výhražného listu a českých listín z čias pôsobenia bratříkov v okolí Bardejova. Najznámejšia výmena listov sa uskutočnila v roku 1926 s českým spisovateľom Aloisom Jiráskom.

V jednom z týchto listov Jirásek okrem iného ďakuje Žebráckemu za dve publikácie „odborně, znalecky a pěkně...vydané“. Išlo o Sprievodcu po výstavke listín a Sprievodcu sbierkami župného múzea v Bardiove, ktoré vyšli v roku 1926. Boli to síce iba preklady starších maďarských prác, ale Žebrácky o nich s hrdosťou vyhlasoval, že to boli prvé slovenské katalógy muzeálnych zbierok, ktoré boli vydané v ČSR.

Po roku 1939 (vznik Slovenskej republiky a vypuknutie 2.svetovej vojny) v múzeu nenastali nijaké podstatnejšie zmeny. Na nátlak HSLS si však musel podať žiadosť o uvoľnenie zo služieb múzea jeho dlhoročný sprievodca českej národnosti Vilém Kasper, ktorý sa onedlho vysťahoval do Čiech. Dôsledkom politických zmien na Slovensku bol aj ministerský výnos o zriadení poradného zboru pre odstránenie závadných predmetov, ktoré údajne urážali národné cítěnie. Úlohu „inkvizítora“ v Bardejove na seba zobrala miestna organizácia HSLS. Niekoľko predmetov z múzea bolo vtedy skutočne odstránených a uložených mimo expozície. Uvedená organizácia však neustala vo svojom úsilí o očistu kultúry a umenia a snažila sa aj o odstránenie freskovej výzdoby na južnom štíte radnice. Jednu z najvzácnejších malieb tejto budovy zo 16.storočia, prácu Teofila Stanzela znázorňujúcu spojený erb Uhorska, Chorvátska a Dalmácie z doby kráľa Vladislava I. Jagelovského, mal nahradiť aktuálny erb Slovenska! Našťastie, k výmene nakoniec nedošlo, lebo aktivistov HSLS odradili jej vysoké finančné náklady.

Úspešnejší však boli v roku 1944 pri útoku na inú pamiatku. Z fasády rodného domu skladateľa Kélera odstránili jeho mramorovú pamätnú tabuľu s odôvodnením, že ide o Maďara. Tabuľu potom napriek protestom správcu uložili v múzeu, kde zostala niekoľko ďalších desaťročí. Na fasádu Kélerovho rodného domu bola potom opäť nainštalovaná až v roku 2011.

Od nemeckého ťaženia proti Poľsku až do oslobodenia nebolo jasné, čo sa stane so zbierkami, o ktoré sa intenzívne zaujímali nemecké civilné i vojenské kruhy. Podobne ako pred koncom 1.svetovej vojny Maďari, aj Nemci upozorňovali správcu

múzea na potrebu bezpečného uloženia zbierok. Za najvhodnejšie miesto navrhovali západné Slovensko, resp. Drážďany, Mníchov a Berlín. Gejza Žebrácky, ktorý už mal svoje skúsenosti, začal taktizovať a rozhodnutie v otázke uloženia zbierok neustále odďaľoval. Až v máji 1943 vybral ako najbezpečnejšie miesto pre zbierky múzea a časť mestského archívu vežu Kostola sv.Egídia. Podobným spôsobom (zamurovaním pod chórom) zachránil farár Žebrácky aj krídlové gotické oltáre kostola.

Niekoľko rokov po oslobodení múzeum iba stagnovalo. V päťdesiatych rokoch však múzeu pribudli nové osvetové úlohy, ktoré súviseli s upevňovaním a propagovaním socialistického zriadenia. Ich plnenie bolo podmienené okrem iného úpravou existujúcich a získaním nových expozičných priestorov. Múzeum získalo nové objekty, popri historickom vznikli ďalšie oddelenia – prírodovedné a národopisné, otvorené boli stále expozície týchto oddelení.

Zásluhou aktívnych odborných pracovníkov od päťdesiatych rokov výrazne narastal zbierkový fond histórie, ktorý bol obohatený hlavne o sklárske výrobky a ikonopisné pamiatky z okolia Bardejova (Alexander Frický) a až neuveriteľne rýchlo sa vďaka Tiborovi Weiszovi začal rozširovať fond prírodovedného oddelenia. Múzeum však nezabúdalo ani na reštaurovanie a konzerváciu zbierok. I v tomto období sa najcennejším zbierkam venovali najlepší reštaurátori. Napr. v roku 1953 pracoval v Bardejove František Kotrba, jeden zo štvorice bratov Kotrbovcov, ktorí sa na Slovensku stali známymi vydarenou obnovou Oltára sv.Jakuba vo farskom kostole v Levoči (diela Majstra Pavla). Zbierkam múzea sa popri reštaurovaní oltárov z kostola venoval v rokoch 1956 – 1960 aj prof. Bohuslav Slánsky z Prahy a koncom šesťdesiatych rokov Mária Spoločníková, ktorá v múzeu reštaurovala skupinu tzv. Malej Kalvárie od Majstra Pavla z Levoče.

Osobitnú etapu v dejinách Šarišského múzea predstavuje vznik „múzea v múzeu“, teda Múzea ľudovej architektúry (skanzenu). Tvorcovia tejto prvej expozície svojho druhu na Slovensku rázne prerušili dlhoročnú diskusiu v odborných kruhoch, či objekty ľudovej architektúry chrániť „in situ“, alebo premiestnením do múzea. Inšpirovali sa úspešnou záchranou prvých objektov ľudovej architektúry – drevených kostolíkov z Kožuchovcov, Malej Poľany a Mikulášovej (transfer v roku 1931) a poučili sa z neúspechu v Rovnom. Prvé objekty skanzenu stáli v Bardejovských Kúpeľoch už v roku 1963, teda presne pred šesťdesiatimi rokmi a prvá časť expozície bola verejnosti prístupná v roku 1965.

Dlhoročné akvizičné zameranie múzea na ikonopisnú tvorbu prinieslo svoje ovocie na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov. Ikony vtedy spôsobili doslova výstavnú explóziu. V roku 1968 sa pracovníkom múzea podarilo vlastnú zbierku ikon spojiť s vypožičanými exponátmi z drevených kostolíkov východného Slovenska do reprezentatívneho súboru, ktorý vystavili od júla do septembra v Bardejovských Kúpeľoch (časť vo vile Rákoci a časť v kostolíkoch z Mikulášovej a Zboja). Na výstave nechýbali ani vzácne ikony zo 16.storočia, ktoré pre múzeum len krátko predtým obnovil reštaurátor z poľského Sanoka Wojciech Kurpik. Práve tieto ikony neskôr tvorili kostru výstavných prezentácií múzea vo Vsl. galérii v Košiciach (december 1968 – február 1969), v Haus der Kunst v Mníchove (Nemecko, október 1969 – január 1970), na svetovej výstave v Ósake (Japonsko, 1970) a v belgickom Bruseli (1973).

Aj z ekonomického hľadiska bolo obdobie do roku 1989 pre múzeum dobrým obdobím. Nechýbali prostriedky na zbierkotvornú činnosť, vznikli, resp. rozšírili sa priestory pre fotodielňu i pre reštaurátorské a konzervátorské dielne. Okrem expozície novších a najnovších dejín vznikla v osemdesiatych rokoch aj jedna z najrozsiahlejších prírodovedných expozícií na Slovensku, ktorá má názov „Príroda severovýchodného Slovenska a jej ochrana“.

Významným medzníkom, ktorý vyvolal ďalšiu zmenu v smerovaní múzea, bol rok 1989. Po „nežnej revolúcii“ už v roku 1990 vznikla prvá samostatná expozícia ikon na Slovensku. Predstavovalo to akýsi akt historickej spravodlivosti, keďže ikony, ich zber a dokumentácia boli z ideologických dôvodov v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch „v nemilosti“. Po roku 1990 sa ikony prezentovali nielen v spomínanej expozícii, ale i prostredníctvom mnohých výstav na Slovensku a v zahraničí, napr. v Maďarsku (Budapešť, výstava Karpatské ikony), v Nemecku (Hildesheim) a v Poľsku (Krosno). V roku 1991 otvorilo múzeum v budove radnice, po desiatich rokoch jej rekonštrukcie, novú umelecko-historickú expozíciu „Slobodné kráľovské mesto Bardejov“, ktorá sa stala veľkým lákadlom pre turistov a pre mesto samotné akosi historickou „pamätnou izbou“.

V deväťdesiatych rokoch reprezentovali múzeum v zahraničí popri ikonách najmä súbory gotickej a barokovej sakrálnej plastiky (Sliven a Sofia v Bulharsku, Nice vo Francúzsku, Karlsruhe v Nemecku). Múzeum sa zapojilo aj do širšej spolupráce múzeí v rámci Karpatského euroregiónu (Bochnia, Sosnowiec).

Aj koncom 20. a na začiatku 21. storočia dosiahlo Šarišské múzeum zaujímavé výsledky, a to napriek tomu, že prešlo viacerými zmenami systémového charakteru (zriadenie intendantúr a strata právnej subjektivity, prechod od štátu do zriaďovateľskej pôsobnosti regionálnej samosprávy). Múzeum muselo reagovať aj na nové spôsoby financovania (znižovanie priameho príspevku na činnosť, orientácia na získavanie sponzorských a grantových peňazí, resp. dôraz na zvyšovanie vlastných príjmov), čo sa odrazilo, viac alebo menej výrazne, vo všetkých oblastiach jeho činnosti.

V rokoch 2003 – 2005 múzeum realizovalo náročný projekt transferu a následnej rekonštrukcie dreveného chrámu z Mikulášovej. Objekt bol v Bardejovských Kúpeľoch premiestnený z pôvodného miesta nad tenisovými kurtami do tesnej blízkosti Múzea ľudovej architektúry a jeho slávnostná posviacka sa uskutočnila 22. októbra 2005. Realizovaný projekt vrátil tomuto chrámu jeho primárnu náboženskú funkciu, keďže sa v ňom opäť po desiatkach rokov začala vykonávať pravidelná gréckokatolícka liturgia a zároveň tu vznikol priestor na organizovanie kultúrno-spoločenských akcií, napr. koncertov. Vďaka projektu môže dnes i múzeum tento pamiatkový chrám z roku 1730 oveľa efektívnejšie využívať na svoje expozičné účely.

Azda ešte náročnejšia bola pre Šarišské múzeum realizácia projektu celkovej obnovy Múzea ľudovej architektúry v Bardejovských Kúpeľoch, ktorý prebiehal v rokoch 2008 – 2009. V jeho rámci bolo opravených 21 objektov drevenej ľudovej architektúry na mieste a tri vzácne objekty po náročnom transfere z nevyužívanej časti skanzenu. Súčasťou obnovy skanzenu bolo aj oživenie dreveného chrámu zo Zboja, jeho znovuposvätenie a pravidelné vykonávanie ortodoxnej (pravoslávnej) liturgie.

Tesne pred pandemiou múzeum ukončilo veľkú rekonštrukciu Vily Rákoci v Bardejovských Kúpeľoch a inštalovalo v nej dve nové expozície zamerané na históriu kúpeľov a etnografiu regiónu Horného Šariša.

Múzeum v ostatných rokoch nezabúdalo ani na svoju prezentáciu v zahraničí. V rokoch 2006 – 2007 boli ikony a ďalšie sakrálné zbierky východného obradu prezentované vo viacerých poľských mestách (Bochnia, Sandomierz, Sosnowiec, Varšava, Plock, Suwałki, Łowicz). Najvzácnejšie gotické zbierky múzea nechýbali na mnohých súborných výstavách po celej Európe. Napr. len komorná skupina tzv. Malého Ukrižovania od Majstra Pavla z Levoče bola vystavovaná v Bruseli, Paríži a v rámci projektu *Europa Jagellonica* v českej Kutnej Hore, poľskej Varšave a v nemeckom Postupime.

V roku 2003 získalo Šarišské múzeum v I. ročníku národnej súťaže múzeí Slovenska (kategória regionálnych múzeí) titul *Múzeum roka* a v tom istom roku mu bola za zásluhy o rozvoj mesta Bardejova udelená *Cena primátora mesta*.

Šarišské múzeum počas svojej dlhoročnej existencie výrazne zasiahlo do rozvoja múzejníctva na území Uhorska a neskôr Slovenska a Prešovského samosprávneho kraja, stalo sa integrálnou súčasťou kultúrneho života Bardejova i jeho regiónu. Ako múzeum s cennými historickými, národopisnými, prírodovednými a umeleckými zbierkami ho radi vyhľadávajú naši i zahraniční návštevníci. Pre Bardejov, ktorý sa programovo zameriaval na propagáciu a prezentáciu svojich umelecko-historických pamiatok, malo svojho času výrazný podiel na jeho zápise do Zoznamu svetového dedičstva obyvateľov Zeme a pre toto mesto v záujme zvýšenia jeho príťažlivosti pre turistov plní aj v súčasnosti významné funkcie.

Použitá literatúra:

- FRICKÝ, Alexander. Výstava Ikony z východného Slovenska v Bardejovských Kúpeľoch. In *Šarišské múzeum* 2. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1969, s. 205-207.
- FRICKÝ, Alexander. 20 rokov prvej expozície ľudovej architektúry na Slovensku. In *Pamiatky – Príroda*, roč. 15, 1986, č. 6, s. 218-220.
- GUTEK, František. 100 rokov Šarišského múzea v Bardejove. In *Múzeum*, roč. XLIX, 3/2003, s. 21-24, 7 foto; *Múzeum*, roč. XLIX, 4/2003, s. 9-13, 8 foto.
- GUTEK, František. Transfer a rekonštrukcia dreveného kostolíka v Šarišskom múzeu. In *Múzeum*, roč. LII, 2/2006, s. 38-39.
- GUTEK, František. Gejza Žebrácky a Šarišské múzeum v Bardejove do roku 1945 (Príspevok k 110. výročiu otvorenia prvej expozície múzea). In *Zborník z konferencie Vývoj kultúry východného Slovenska*. Zost. A. KURUCOVÁ, M. FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ. Košice : Štátna vedecká knižnica 2017, s. 103-115, 5 foto. ISBN 978-80-85328-68-4
- KORBA, Emil. Z korespondencie A. Jiráskas s G. Žebráckym. In *Nový život*, roč. 1953, č. 12, s. 1515.
- LOVACKÝ, Mikuláš. Šarišské múzeum. In *Dejiny Bardejova*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1975, s. 310 – 314 (1. časť), s. 445-449 (2. časť).
- MIHAL, Ján. 60 rokov Šarišského múzea. In *60 rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Vsl. vydavateľstvo, 1967, s. 7-53.
- MATÚŠ, František. Béla Kéler (K 150. výročiu narodenia). In *Šarišské múzeum* 3. Zost. A. KOKULA. Košice : Vsl. nakladateľstvo pre Šarišské múzeum, 1972, s. 51.
- MYSKOVSZKY, Viktor. A bártfai városháznál. In *Archaeológiai Értesítő U.F.*, 1908, s. 354-359.